

ОСВРТ НА ПРОСЛАВУ СТОГОДИШЊИЦЕ УСТАНКА У СРБИЈИ

Наговештаји идеје о томе да треба прославити јубиларну, стоту годишњицу првог српског устанка, чули су се још почетком 1903. године. Оно што се под режимом обреновићеваца није могло слободно спровести, добило је пуни замах тек половином 1904. године, после доласка на власт Петра Карађорђевића, па је читавој прослави стогодишњице дата нова димензија.

Међу првима је била иницијатива министра народне привреде Ђорђа Генчића, који је у име привредних кругова предлагао да се приреди једна велика земаљска изложба, која ће, у ствари, бити смотра достигнућа српске привреде за последњих сто година. Његова иницијатива је наишла на пуну подршку владе и убрзо се пришло изради пројекта ове изложбе. О томе је бринуо Главни одбор за приређивање „Велике земаљске изложбе о стогодишњици ослобођења“, у коме су били окупљени, поред министара народне привреде и просвете, председника Београдске општине, Академије наука, Трговачког удружења, управници Музеја, Народног позоришта и Народне библиотеке, председници Професорског друштва, Учитељског друштва и Свештеничког удружења, као и један књижевник. Једном речју, Одбор су сачињавали сви представници јавног, културног и привредног живота земље, у свему представници 45 организација. У Управном одбору, који су сачињавали млађи научници и књижевници, били су: Милоје Васић, Станоје Станојевић, Божа Марковић, Јован Томић, Павле Поповић, Миша Полићевић, Милорад Павловић и Бранислав Нушић. У Грађевинском одбору били су заступљени Светозар Рувидић, архитекта, Андра Стевановић, професор Велике школе, и Димитрије Леко, инжењер. Главни комесар изложбе био је секретар Управног одбора, Бранислав Нушић. Први састанци Главног одбора одржани су већ почетком јула.¹ Елаборат о великој земаљској изложби који је израдио Одбор за припрему изложбе био је врло опсежан и садржао низ детаља о начину организовања изложбе, укључујући и многе детаље о томе како ће она бити постављена, како ће функционисати итд.²

¹ Архив Србије (АС), Министарство народне привреде, 1903, Ф XV, бр. 15.

² АС, МНПр, Т, 1903, Ф VII, бр. 38 од 12/25. VI 1903. Артур Гобије, из Прага, специјалиста за организовање разних изложби, препоручио се да организује привредну изложбу поводом првога устанка. Из његових података види се да је он био стручњак у организовању изложби, међу којима великих изложби у Берлину 1892, Бриселу 1891, Анверсу 1894, Букурешту 1894, Паризу 1895, итд., па је сматрао себе позваним да своје искуство користи и за ову велику изложбу. Упркос великој преписци између њега и надлежних министарстава, одбора па и самог краља Петра, као и интервенцијама белгијског посланика, пошто се он декларисао као белгијски поданик, његове услуге нису прихваћене.

Нацрт о изложби подељен је у 12 глава, при чему се већ у првој даје основна карактеристика: „да би се та прослава целог српскога народа, са величине и значаја свога, одвојила од досадашњих а и, да би собом обележила успехе постигнуте стогодишњим трудом, Краљевска влада је решила да уз учешће целог српског народа до године приреди Велику земаљску изложбу, као један део свечаности.“³ И даље, у II одељку: „... имаће задатак не само да представи степен културе на коме се слободна краљевина Србија налази после сто година живота већ и историјски развој те културе. Тога ради она ће бити још и историјско музејска изложба. А да би одговорила што више и будућој задаћи Србије која јој у будућој ери предстоји, она ће изнети и живот српског народа како би дала могућности да се из њега исцрпе правилни погледи и на потребе народне. Тога ради ова ће изложба имати углавном обележје етнографске изложбе.“ Пошто су тако дате смернице ове изложбе, предвиђено је да она има неколико развијених одсека, а наиме: (1) за просвету, наставу, књижевност и уметност, (2) индустрију фабричку, (3) индустрију кућевну, (4) занатство, (5) живот Срба сељака — куће, одећа, алати и (6) пољопривреда у најширем смислу.

Основна средства и уређивање изложбе предвиђено је трудом Одбора и одговарајућих надлежних државних органа, али није била ускраћена ни могућност приватној иницијативи, коју би показали приватници подизањем посебних павиљона о своје трошку (став IV). Предрачун за изложбу износио је у неколико варијаната од 700.000 до 1.000.000 динара, с тим да, у једној верзији, 17 округа Србије учествује са по 15.000, осталих 17 округа са по 20.000, Београдска општина са 60.000, а држава са 300.000, што би у свему изнело 700.000 динара.

Изложба је требало да траје месец и по дана, од 11. јула до 30. августа 1904. године. Предвиђено је да се тих дана, ради што ширег публициитета изложбе и привлачења што већег броја посетилаца, као и ради давања већег значаја овој акцији, организује у Београду одржавање скупова разних стручних удружења из целе земље.

Према замисли организатора (став VIII), са изложбом приређеном у част прославе стогодишњице првог устанка требало је синхронизовати и такмичења са одговарајућим наградама: народних гуслара, певача, рвача, тркача, гимнастичара, стрелаца, јахача, декламатора итд. Предвиђено је и расписивање конкурса за најбољу драму, песму, приповетку, композицију.

Чист приход од изложбе био је намењен подизању споменика у славу жртава устанка.

Припрема ове велике земаљске изложбе имала се обавити уз најшире учешће и помоћ читаве мреже изложбених одбора основаних по окрузима, варошима и варошицама, као и мреже повереника по мањим местима (став XI).

Уз првобитни нацрт изложбе, после текстуалног дела дат је распоред изложбе по павиљонима, при чему су коришћена искуства раније одржаваних изложби, а највише она стечена у припремама за учешће Србије на Париској изложби 1900. године. Осим централног павиљона, изграђеног у истом стилу као и српски павиљон на Париској изложби,

³ Исто.

који је према неким оценама био и највећа вредност српског дела изложбе, овде је била предвиђена и изградња неколико посебних павиљона за индустријске, занатске, пољопривредне и друге производе. Пошто је изложба по својој концепцији требало да представи и области ван Србије у којима живи српски народ, било је предвиђено да се изграде посебни павиљони за Црну Гору, Стару Србију и Македонију, Босну и Херцеговину, Војводину и Далмацију, који би по својој опремљености и стилу имали чисто етнографски карактер. Предрачуном је предвиђено за ове грађевинске радове 422.000 динара.

Министар народне привреде је почетком јула одредио једну стручну комисију са задатком да проучи сва питања у вези са приређивањем земаљске изложбе, утврди њен обим, место и коначни предрачун средстава. За чланове ове комисије одређени су: председник Београдске општине Никола Стаменковић, ректор Велике школе Марко Леко, управник Народног музеја Михаило Валтровић, чланове Академије наука Љубомир Ковачевић и Светолик Радовановић, председник Српског пољопривредног друштва Милутин Савић, председник Трговачког удружења Коста Ризнић, председник Трговачке омладине Михаило Ђурић, председник Удружења индустријалаца Божа Живковић и начелник Одељења за трговину, радиност и саобраћај Министарства народне привреде Марко Трифковић.⁴

Поступајући по акту министра народне привреде од 9. јула 1903,⁵ комисија је током истог месеца проучила све могућности и услове за организовање ове грандиозно замишљене земаљске изложбе и крајем јула поднела свој извештај министру. Изразила је мишљење да кратко време, мање од године дана, које организаторима стоји на располагању, не омогућује да се у том послу иде у ширину, већ да се изложба ограничи само на Србију, односно тадашњу територију Краљевине Србије. У том случају отпала би потреба за изградњом осталих павиљона сем централног. Излагачи из осталих области који би ипак желели да на изложби учествују, могли би то учинити у посебном, заједничком павиљону.

Комисија је, тражећи место за изложбу, прегледала као могуће следеће локације: Мали Калемегдан, Тркалиште, Војничко поље и Топчидерско брдо, при чему је дошла до закључка да ниједна од поменутих локација не задовољава све услове. Недостаци Калемегдана били су у томе што нема довољно простора и што би изградња централног павиљона уништила његов леп изглед и будућност као простора за градски парк. Што се Тркалишта тиче, повољно је било што има довољно простора и прилаза за саобраћај, али је без воде и са лошом околином. Топчидерско брдо, осим простора и лепог изгледа као добрих особина, имало је недостатак у погледу воде и недовољно шуме, а највише предности имало је Војничко поље (поље Западног врачара), које је, осим лепе околине, простора и воде, имало и доста шуме. По мишљењу комисије, на овоме би се простору најбоље могла организовати земаљска изложба, јер би се сваком експонату могла дати права димензија. Комисија је била мишљења да при организацији изложбе треба применити

⁴ АС, МНПр, Т, 1903, Ф XV, бр. 10.

⁵ АС, МНПр, Т, 1903, Т, бр. 3290 од 8. јула и Ф 15, бр. 10.

компаративни метод, односно истовремено представљати на историјски начин разне догађаје, јер би се тиме најбоље могло истаћи колики је напредак у развоју земље у датом тренутку постигнут. Тадашње стање у Србији било је у односу на друге земље које у своме развоју нису биле спутаване, заосталије, па ако би се приказивање на земаљској изложби свело само на савременост, упоређивање стварности у Србији са стањем у другим, напреднијим државама ишло би на штету Србије.

Изложба која би била сужена тематски само на Србију, могла би се извести у најшире могућој варијанти и сместити у следеће зграде: 1. У централну зграду, где ће бити предмети који су у вези са наставом, просветом, књижевношћу, уметношћу и занатством, и уопште са умним радом. Ова централна зграда простирала би се на површини од 5.000 m²; њена предрачунска вредност износила би око 250.000, а за унутрашњу опрему било би потребно још 60.000 динара; 2. у индустријски павиљон, пространу, једносратну зграду, чија је вредност око 60.000 динара; 3. у занатлијски павиљон, где ће се налазити разни експонати у вези са развојем занатства у земљи, а чија ће вредност износити око 60.000 динара; 4. у павиљон земаљских производа, са разним производима из пољопривреде, рудним благом и сличним, чија је вредност око 60.000 динара; и у 5. општи павиљон, за предмете из осталих српских крајева, који ће стајати такође око 60.000 динара.

Осим ових павиљона, предвиђена је и изградња пратећих зграда (за администрацију, полицију, ПТТ службу), изградња водовода, осветљења, уређивање паркова, смештајног простора за стоку која ће учествовати у пољопривредном делу изложбе, затим изградња посебног павиљона за музику, гостионице, пивнице и слично. Свему овоме био је намењен паушал од 200.000 динара.

Водећи рачуна о карактеру српског друштва, комисија је сматрала неопходним да се прикажу модели типичних сеоских кућа са укупним унутрашњим уређењем, као и уређењем око куће. Осим тога, предвиђена је изградња макета сеоске суднице, сеоске школе, хана, механе итд. По оцени комисије, требало је приказати и производњу у природној привреди изградњом макете за воденицу, ваљарицу и сувачу. За ово је била предвиђена сума од 45.000 динара.

Да би се у амбијент изложбе унело и народно расположење, предвиђено је учешће свирача, певача, народних бораца, песника и писаца, а уз све то ватромети и концерти. Оценили су да се то може постићи сумом од 50.000 динара.

Комисијски предрачун се после свега попео на 955.000 динара, о чему је извештен министар народне привреде, који је као један од главних задатака поставио комисији баш питање средстава којима би се таква замисао могла реализовати.

Главни проблем за комисију било је кратко време, јер рок од непуне године дана, како је првобитно замишљено, није био довољан да се тако грандиозна изложба, која се први пут припрема у том обиму и са тим циљем, може солидно припремити. Главни проблем био је у одабирању материјала, што је било скопчано не само са прикупљањем изложбених примерака на терену већ и са проучавањем, а то је, опет, зависило од „знања, умења и народних потреба“. Постојећи музеји, Народни, у коме је постојао етнографски одсек, и Војни, нису располагали

свим потребним експонатима, тако да је било неопходно обогатити њихове збирке и припремити их за једну такву, у суштини и историјску и савремену изложбу.

Можда је после свих напора уложених у овако широко предузете акције Главног одбора за приређивање изложбе, закључак комисије која се удубила у проучавање свих практичних и научних проблема око изложбе био колико реалан, толико и обесхрабрујући: „... Жељи да земаљска изложба 1904. године буде српском народу од праве користи са духовног, моралног и материјалног гледишта, тешко ће одговорити успех, који би се могао постићи припремом у кратком року од године дана. А кад је тако жељени и потребни успех неизvestан, онда би приређивање изложбе могло бити само од моралне и стварне штете по Српски народ.“ Комисија је у овоме закључку била једногласна, са изузетком др Светолика Радовановића, који је издвојио своје мишљење, с тим да ако се изложба одржи, он даје предност Малом Калемегдану. Даље, он се није слагао са изложбеном шемом пројекта који је комисија предложила на основу материјала добијених на оцену од министра народне привреде.

Овако широко постављен план изложбе наишао је у јавности на разноврсну реакцију, која је ишла од одобравања до оспоравања пројекта. Једна од тачака неповољних коментара била је и предрачунска цена од 1.000.000 динара. Коментари у штампи задржавали су се нарочито на великој суми коју треба утрошити за ову изложбу, истичући њену временску ограниченост деловања, јер се једна таква изложба својим дејством ограничава само на савремену генерацију која је доживљава, а за будуће, упркос уложеном труду и средствима, неће имати никаквог утицаја. И зато је као нов предлог, који искључује постојећи, истакнута потреба да се објави једна публикација под називом „Србија у речи и слици“. Ово би после познатих монографија Владимира Карића и Милана Милићевића о Србији била прва књига те врсте, али много шири по садржају, која би обухватила све што се односи на Србију у географском, историјском, етнографском и друштвеном погледу, са циљем да се стање прикаже у својој еволуцији током једнога века, јер би тек тада то био доказ позитивних последица ослобођења земље током једновековних ослободилачких борби. Књигу би требало илустровати великим бројем фотографија, које би, поред савременог стања, колико год је могуће више, обухватиле и неке догађаје из прошлости. Предлагачи ове публикације били су свесни тешкоћа и великога посла које захтева припрема таквога дела, али су сматрали да је то могуће остварити уз ангажовање свих способних научних, уметничких и интелектуалних снага земље.

У јавности су се чуле и друге дискусије чији су коментари предлога о Великој земаљској изложби били неповољни, понајвише због кратког рока за који би се све то морало организовати. И тако је под утицајем саме комисије а и јавности, министар народне привреде увидео да се његова првобитна иницијатива за прославу, која је довела до оригиналног предлога — каквог раније није било у аналима српских изложби ма које врсте, јер није ни било сличног повода — мора усмерити у другом правцу. Узимајући на себе иницијативу да и по други пут буде предлагач, министар народне привреде је дао нову варијанту предлога за ову јуби-

ларну прославу, која би била сведена у уже оквире. Уместо Велике земаљске изложбе, предлагао је да се приреди само историјска изложба, из доба устанка, а да се културно стање у „коме се данас Србија и Српство налазе, као и преглед, којим је путем и начином наша земља до тога стања дошла, место изложбом, представе једним делом о Србији и Српству, у којем би се речју и сликом све то обрадило и извело, и које би уз то имало и ту добру страну, што на дан прославе не би морало изићи у целини него једним свеском, а у крајњем случају и самим програмом својим“.⁶ Образлажући овај свој нови предлог, који је садржао и предлог о једној књизи, о чему се већ чуло и у јавности, министар је оценио дотадашња дела о Србији као застарела и изразио мишљење да Србију треба да прикаже свету један шири круг научних радника који би били сарадници на оваквом делу.

За реализацију овог новог предлога министар народне привреде Ђорђе Генчић предложио је Српску краљевску академију наука, као најповзванију за такав посао. Предлог је усвојен на седници владе и одмах прослеђен Академији наука. Академија наука је већ била ангажована у вези са припремама око прославе устанка, пре свега тиме да одреди датум којим прославу треба отпочети. На њен предлог, усвојено је да то буде Скупштина у Орашцу 14. фебруара.⁷ На другом скупу, 29. септембра 1903. године, Српска краљевска академија наука је прихватила предлог министра народне привреде да она руководи прославом, уз потребна средства која ће јој за ту прилику влада ставити на располагање. У вези са издавањем дела о Србији изабран је одбор, у који су ушли академици Милан Милићевић, Јован Мишковић, Стојан Бошковић, Љуба Јовановић и Светолик Радовановић.

Стојан Новаковић је, са своје стране, доставио разрађени предлог о издавачкој делатности поводом устанка, указујући нарочито на потребу да се издају извори за историју ратовања и борбе за српску независност од 1792. до 1830. године. Као најважније, сматрао је да треба издати и следеће: 1. Свеколику оригиналну и нештампану архивску грађу, акта, документе и извештаје који се тичу првог и другог устанка, узевши уједно као време постања садашње Србије епоху од времена Свиштовског па до извршења Једренског мира; 2. целокупне збирке преписа Валтазара Богишића из петроградских архива и других руских архива; 3. француску грађу; 4. да се исцрпу аустријски, пруски, енглески, цариградски архиви у погледу архивске грађе и извештаја граничних, конзуларних и других у којима може бити грађе за нашу историју; 5. да се настоји да се добије грађа која је до сада непозната, итд. Предлагао је да се за издавање ове грађе тражи кредит од владе, а да се ради израде издавачког плана сазове скуп стручњака из Академије и ван ње, да се утврди план ове серије издања и отпочне рад. У историјском одбору, коме је прослеђен предлог академика Стојана Новаковића, тадашњег српског посланика у Петрограду, стало се на становиште да је издавање историјске грађе коју предлаже Стојан Новаковић већ предвиђено програмом Академијиног „Зборника за историју, језик и књижевност“ и да се један део већ почео штампати, што значи да се његов предлог већ

⁶ АС, МНПр, 1903 Т, Ф XV, бр. 10, министар народне привреде Ђорђе Генчић — Министарском савету, 24. септембра 1903.

⁷ Годишњак Српске краљевске академије, XVII, 73.

остварује. Новаковићев предлог, по њиховом мишљењу, треба модификовати у вези са штампањем садашњег зборника и убрзаним радом на осталим свескама.⁸

Изабрани одбор Академије поднео је већ 15. октобра свој предлог у вези са историјском изложбом, која би обухватила време од 1804—1815. године.⁹ Време пре устанка могло би се, према овоме предлогу, приказати само најглавнијим предметима, и то онима који временски непосредно претходе 1804. години. Замишљено је да се из Народног музеја, како из Историјског одељења тако и Галерије слика, узму извесни предмети, затим и из Војног музеја неки предмети, и њима додају неки погодни предмети из приватних збирки, неке цркве или манастира. Томе би требало додати и одговарајуће документе из Државне архиве, Народне библиотеке, Академије наука и других јавних и приватних библиотека као и збирки карата, затим, по могућности, неке од савремених европских листова у којима су објављиване вести о првом устанку и догађајима у Србији тога доба. Уз све то ишле би и фотографије или слике знаменитих историјских догађаја. Ради поучног деловања на публику, требало би израдити велику зидну карту ондашње Србије, са топографијом свих знатнијих историјских места, бојишта, манастира, путева, граница, као и макете Иванковца, Малајнице, Делиграда, Варварина, Љубића, Београда, Неготина, Теле-куле. Академијин одбор је био мишљења да за тај посао треба ангажовати и Управу Војне академије и Главни генералштаб, који би омогућили да се у њиховим установама израде устаничке карте. Што се историјске карте Србије тиче, она би се могла израдити и у Географском заводу Велике школе уз припомоћ Семинара за историју српског народа. За организовање ове изложбе предвиђена су средства у износу од 5.000 динара, под условом да се користи нека већ постојећа зграда.

Предлог Академијине комисије је обухватио и учешће Академије у прослави устанка, замишљено у виду свечаног скупа са два предавања: о Карађорђу као централној фигури устанка, и о самом устанку као историјском догађају.

На поменутој седници од 15. октобра донета је и одлука да се досадашње издавање „Зборника за српску историју“ убрза и да се што пре спреми за штампу, уз учешће већег броја сарадника, и онај део који се тиче историјске грађе. Одлучено је, даље, да се старањем Академије покрене и проучавање Новопазарског санџака, који је, како је тада констатовано, најмање познат део српске земље.¹⁰

Од посебног значаја било је усвајање предлога о изради једнога списка о Србији и српском народу, који је скицирао један одбор академика. На издавању списка предвиђена је најшира сарадња академика — научника, књижевника и уметника. Старање о спису посвећено је изабраном одбору од 5 до 7 лица, а једна редакција од 2—3 лица требало је да тај посао обави у року од пет година. Спис би био састављен од низа монографија, које би улазиле у штампу по реду којим би пристизали њихови рукописи. Предложено је да се тај спис изда бесплатно у Др-

⁸ Нав. дело, 123.

⁹ Нав. дело, 124, 125.

¹⁰ Архив Српске академије наука, А, бр. 397, С. Лозанић — министру народне привреде, Београд, 20. октобра 1903.

жавној штампарији, уз помоћ буџетских средстава од 10.000 динара. Одбор је предложио и издавање једне краће верзије на француском језику.¹¹

У пројекту за израду списа „Србија и српски народ“ предвиђена је сарадња стручњака из разних области науке и привреде, друштвеног живота и уметности, који би допринели да се ово дело потпуно обради. Оно што је у нацрту оригинално, то је ширина са којом се пришло овојме послу, при чему ниједна област материјалне или духовне културе није била запостављена, а такође ни област народне привреде, са обавезним освртом на њен дотадашњи развој. За изванредан број одељака, за које у датом тренутку није било могуће наћи ауторе, остављено је да се ураде у даљој фази проучавања и претреса овога пројекта. Права је штета што ово дело, овако замишљено, није угледало свет, мада су поједина поглавља током идућих година као засебне књиге објављивана, али независно једна од других, тако да се губи утисак везе и целине, а нарочито тренутак у коме је та иницијатива поникла. Битно је такође да су предвиђени аутори били ауторитети свога доба у областима које су обрађивали и да су, као такви, заузели своја места у историји српске културе и науке.¹²

Свој прилог дискусији о новим пројектима за прославу устанка, приложио је у виду разрађеног предлога о организовању једне етнографске изложбе и кустос Етнографског одељка Народног музеја, др Сима Тројановић.¹³ Он је предлагао да се Етнографски музеј свечано отвори за публику на сâм дан прославе, мада је већ био дефинитивно организован у тренутку овога предлога (16. октобра), и да се одобри кредит од 60.000 динара за подизање објеката за етнографску изложбу: једне цркве са звонаром, пет типских сеоских кућа и остало, и да се све то опреми потребним предметима и сликама, народним ношњама, приказом обреда и обичаја. Затим, да се уз изложбу организује поворка у народним ношњама и историјска поворка. Предложено је да се у Топчидеру организује приредба на којој би учествовали гуслари, гајдаши, певачи, фрулаши, извођачи народних игара, и приреди надметање у витешким играма и народним спортским играма. С. Тројановић је даље предлагао да се у Етнографском музеју постави верна Карађорђева фигура, и да се Топчидерски конак, у коме је било смештено Пољопривредно одељење, ослободи и у њему начини музеј знаменитих српских владалаца, а међу њима буде као централна фигура Карађорђе и његово оружје. Као занимљива појединост вреди да се помене и предлог за једну вечеру у част угледних званица, коју је требало приредити у Топчидеру уз илуминацију ватри на околним брдима и свирку пастира из Горње Ресаве на народним инструментима (дудулима). На тој вечери служила би се искључиво српска народна јела. У предлогу С. Тројановића садржани су и неки ранији предлози, о томе да се прослава и изложбе искористе као прилика за јавне скупове разних стручних и просветних удружења, што би омогућило њиховим члановима да у овим приредбама и манифестацијама активно учествују. У новој варијанти поновљен је и предлог да

¹¹ Годишњак СКА, XVII, 128—129, 130, 198.

¹² Вид. Прилог 1.

¹³ АС, МНП, Т, 1903, Ф XV, бр. 10, Поверљиво, 16. октобра 1903, министру народне привреде.

се овом приликом изда пригодан албум лепота српске земље, нових грађевина и историјских личности, који би био раздељен ученицима школа и страним путницима кроз Србију, дакле, који би био туристичко-вапитног и патриотског карактера. Мишљење С. Тројановића о организовању историјске и пољопривредне изложбе било је негативно; он га је образложио краткоћом времена за прикупљање експоната, предлажући да се у погледу индустрије узме оно што је највредније, тј. ћилимарство.

Као што је већ речено, С. Тројановић је искористио ову прилику да затражи кредите за изградњу Етнографског музеја, с тим да се комплекс предвиђених павиљона за изложбу касније укомпонује са централном зградом Етнографског музеја. Он је свој предлог за изградњу Етнографског музеја поткрепио и пројектом о проглашењу Велике школе универзитетом, коме ће бити потребни научни институти као ослонац за даљи рад, а први међу тим објектима био би Етнографски музеј, као изграђена научна установа, „школа и грудобран, и живи сведок за наше националне и политичке тежње“.¹⁴ Као други разлог за изградњу Етнографског музеја навео је заштиту српских старина, које се на терену све више губе. У том документу дата су и образложења политичке природе, међу којима је наведено и то да сличних музеја код Јужних Словена још нема.

*

Релативно кратак (шестомесечни) период до краја 1903. године био је време интензивног претресања планова за прославу стогодишњице устанка, у чему су активно учествовале све највише културне и научне установе, многи појединци, министарства народне привреде, просвете и црквених дела, са својим подручним установама. Ограниченост средстава која су могла бити стављена на располагање за ту прилику и недостатак времена, битно су утицали на селекцију планираних акција, на њихово сужавање и преиначавање. Почетком 1904. године био је већ прецизиран карактер прославе, који ће бити претежно културно-просветни, па је тежиште свих припрема прешло на Министарство просвете.¹⁵ Прославом је непосредно руководио „Средишни главни одбор за прославу стогодишњице“, на челу са председником СКА Симом Лозанићем и члановима: ректором Велике школе Љубом Ковачевићем и професорима Андром Стефановићем, Михаилом Петровићем и Слободаном Јовановићем, председником Историјског одбора Михаилом Валтровићем, председником Етнографског одбора Симом Тројановићем, председником Војног одбора Михаилом Рашићем и председником Одбора за народно весеље у Топчидеру Миланом Радовановићем.¹⁶ За прославу је одређен износ од 100.000 динара, који је Одбор на своме шестом заседању овако распоредио:

1 За награде на такмичењу у народним играма и за народно весеље
у Топчидеру 6.000 дин.

¹⁴ Исто.

¹⁵ АС, Министарство просвете, 1904, П, бр. 78 од 12. јануара, министар просвете Љуба Стојановић — председнику СКА.

¹⁶ АС, Министарство просвете, П, Ф. IV, бр. 37 из 1904, деловодник Главног средишног одбора за прославу стогодишњице устанка, бр. 1 до 25.

2	За свечану представу у Народном позоришту	1.000 дин.
3	За подизање трибина и седишта у Граду приликом поучног предавања официрима	500 дин.
4	За приређивање свечаног гађања Стрелачком савезу	1.000 дин.
5	За народно весеље по војничким логорима	1.000 дин.
6	За свечану поворку	5.000 дин.
7	За приређивање коњичких такмичења и награде	1.500 дин.
8	За приређивање ватромета са Београдском општином	2.000 дин.
9	За награду ауторима текста и композиције за химну	1.000 дин.
10	За штампање и откуп народне песмарице о првом устанку	8.000 дин.
11	За етнографску, историјску и војничку изложбу	50.000 дин.
12	За непредвиђене трошкове	23.000 дин.

Каснијом корекцијом повећан је износ награда под тачком 7.

Распоред међу музејима извршен је на тај начин што је Етнографском музеју, чији је програм био најбогатији и скопчан са највише припрема, дато 30.000 динара, а за историјску и војну изложбу заједно 20.000 динара, с тим што је историјска изложба требало да се одржи у Војном музеју, који располаже са довољно експоната и потребним основним уређајима.

Највеће припреме су пале у део Етнографском одељку Народног музеја, чији су кустос др Сима Тројановић и његов помоћник Никола Зега, ослањајући се на широко организовану помоћ на терену од месних власти и школа, прикупили огроман број нових предмета за збирку Етнографског музеја. Током припрема за јубиларну изложбу ова збирка је свој фонд од 1.500 повећала на 8.000 предмета.¹⁷ Српско паробродско друштво и Српске државне железнице бесплатним превозом експоната омогућили су да се на време и без посебних издатака обављају припреме. За неколико месеци савладан је огроман терен: Никола Зега је обишао западну Србију, Банат, Бачку и један део старе Србије, а Сима Тројановић Срем, Славонију, Хрватску, Далмацију, Босну и Херцеговину, Црну Гору и Скадарску Зету, део старе Србије и Македоније. То је помогло да се у новоме контингенту предмета нађу разне, веома драгоцене старе ношње, делови личног и постељног рубља, накит, оружје, коњске опреме, земљани судови, дрвени и кожни судови, кухињске справе, прибор за ткање, преслице, разне алатке, мере, иконе итд.¹⁸

Пошто је удео привреде у Великој земаљској изложби готово сасвим отпао, Српско пољопривредно друштво је поновило покушаје да, бар у извесним границама, приреди неке изложбе, предлажући у априлу 1904. године четири специјализоване изложбе: а) Сточну изложбу у Београду, б) Живинарску изложбу у Топчидеру, в) Изложбу летњег воћа и раног грожда у изложбеном павиљону свога дома, и г) Изложбу разних пољопривредних справа. Првобитна намера је била да се приреди историјска изложба пољопривредних справа које су током протеклих сто година употребљаване у Србији, а затим организује такмичење у употреби савремених пољопривредних справа на имању у Топчидеру. Колико нам је познато, ови предлози нису наишли на подршку Средишног одбора за

¹⁷ АС, МП, П, 1904, бр. 4076 од 1. априла, министар народне привреде — министру просвете.

¹⁸ АС, МП, П, 1905, Ф IX, бр. 261.

организацију прославе, вероватно стога што су средства већ била расподељена.¹⁹

Док је припремана прослава, као и после ње, спроведена је једна значајна акција, попис свих лица по нахијама која су дала своје животе током ослободилачких борби у XIX веку, 1804—1815, 1875—1878, и 1885. године. На томе су попису радили углавном свештеници уз помоћ месних канцеларија и становништва на терену, вршећи неку врсту анкете, о чијим резултатима су преко својих епархија, било среских и окружних власти, извештавали Министарство просвете и црквених послова.²⁰ Средишни одбор за прославу прихватио је предлог свога члана Ст. Ловчевића да се у свим црквама поставе плоче са уклесаним именима оних који су изгинули у току XIX века у борбама за ослобођење.

*

Прослава стогодишњице првога устанка отпочела је у Београду 14. фебруара 1904. године благодарењем у Саборној цркви, свечаном прославом у Народном позоришту и Великој школи, прославом у Орашцу и прославом у школама широм земље.²¹

Од 7. до 9. септембра, у време крунисања Петра I Карађорђевића, одржан је главни део прославе. У војној паради, која се кретала 7. септембра по подне од Калемегдана до Улице краља Александра и назад, била су три главна дела: први, историјски, који је приказивао период од владавине Немањића до првог српског устанка, други, устанички период, и трећи, посвећен савременој војној спремности Србије. У историјском делу поворке учесници су били у одговарајућим историјским костимима, чиме је, у ствари, представљен један део историјске изложбе. По подне истога дана отворени су за публику Етнографски и Војни музеј, први у бившој кући Стевче Михаиловића, други у Горњем граду на Калемегдану. Историјска и војна изложба садржале су углавном оружје из разних битака, позајмљено из збирке Војног музеја. Истога дана, на свечаном скупу Српске краљевске академије наука, после уводне речи председника Симе Лозанића, одржао је предавање о значају првога устанка академик Љуба Јовановић, закључујући речима: „јер споменик који наука подиже трајаће дуже но ма који други, који би био израђен било од најтврђег камена, било од најљућег метала.“ Материјали са ове прославе објављени су у посебној споменици Академије наука. Ове јубиларне године изашло је из штампе и више радова у вези са устанком: *Устанак на дахије и Васкрс државе српске од Стојана Новаковића*, а 1907. године *Исписи из париских архива од Михаила Гавриловића и Васкрс Србије* од Гргура Јакшића, чиме је започета једна велика серија историјских студија и сакупљање грађе о устаничком периоду.

Јубиларна прослава стогодишњице устанка била је прва прилика у аналима српске музеологије која се могла максимално искористити за изложбе као вид делатности музејских установа, али и јединствена при-

¹⁹ АС, МП, П, 1904, Ф XIII, бр. 9 и Н 6203 од 20. априла 1904.

²⁰ АС, МП, П, Ф XXX, П 165 у 1904. и Ф IV, П 119 у 1905; акт Министарства просвете, П, бр. 4075 од 25. марта 1904.

²¹ Вечерње новости, Београд, 14. фебруар 1904.

лика да се рад ових установа прошири а оне обогате новим експонатима. Може се слободно рећи да су ове изложбе имале велики утицај на развој српске музеологије. Што се првог циља тиче, изложби, он је делимично и остварен упркос скученим могућностима тада још недовољно развијене музејске службе, кратком времену за припреме и ограниченим средствима. Прилика која се тада указала да се једном општом земаљском изложбом да пресек културног и привредног стања српског друштва после стогодишње ослободилачке борбе и формирања нове друштвене и државне структуре, није се више поновила. За жаљење је што тада није реализован план о издавању списа „Србија и српски народ“. Касније едиције које су изашле под сличним називима, као „Српски народ у XIX веку“ и друге, нису биле тако комплетне и разноврсне као што је требало да буде скицирана серија „Србија и српски народ“.

Прилог

СРБИЈА И СРПСКИ НАРОД

Циљ дела, потреба његова, план израде, редактори и сарадници, итд.

ОПШТИ ДЕО

I Одељак — Земљиште

1. Општи географски подаци, орографија и хидрографија	Ј. Цвијић
2. Геолошки преглед	Ј. Жујовић
3. Климатске прилике	М. Недељковић
4. Флора	Л. Адамовић
5. Фауна	Ж. Борђевић

II Одељак — Народ

1. Предисторија	Ј. Жујовић
2. Пре досељења Срба	Н. Вулић
3. Преглед политичке историје Србије и српског народа	?
4. Физичке особине и живот српског народа	Ј. Батут
5. Насеља и становништво	Ј. Цвијић
6. Обичаји, ношња и домаћи живот	С. Тројановић
7. Дух (и осећање) српског народа	М. Милићевић
8. Језик и дијалект	А. Белић
9. Народне умотворине	Љ. Стојановић
10. Народна музика	Маринковић
11. Статистика српског народа уопште	Ј. Цвијић, Љ. Јовановић

III Одељак — Културно стање

1. Вера и црква	Љ. Ковачевић
2. Просветне прилике уопште	Бакић
3. Књижевност	

а) Лирско и епско песништво	?
б) Драма	П. Поповић
г) Приповетке, романи итд.	?
д) Књижевне прилике уопште	С. Новаковић
4. Наука	
а) Рад и радници из природних и математичких наука	?
б) Рад и радници из историјско-филозофско-фило-
лошких наука	?
в) Рад и радници друштвених наука	?
г) Рад и радници на школској књизи	?
5. Уметност	
а) Архивистика	А. Стефановић
б) Скулптура и сликарство	М. Валтровић
в) Музика	Ст. Мокрањац
г) Позориште и глума	Драги Јанковић
6. Штампa	Св. Симић
7. Историјски поглед на економске прилике српског
народа	Чедомил Мијатовић
8. Садашње економске прилике српског народа	М. Вујић
9. Хуманитарне установе	Н. Петровић

ПОСЕБНИ ДЕО

I Одељак — Краљевина Србија

1. Потребни географски подаци	Ј. Цвијић
2. Кратки историјски преглед	?
3. Дипломатска историја Србије и међународни положај	Ст. Бошковић
4. Државно уређење	Сл. Јовановић
5. Насеља и кретање становништва	Б. Јовановић
6. Општа организација	Ст. Протић
7. Законодавство и судство	Г. Гершић
8. Социјалне установе и морална статистика	М. Веснић
9. Црква	Ст. Веселиновић
10. Настава	Ловчевић
11. Научне прилике и установе	?
12. Књижевност и уметничке прилике	Мишковић
13. Војна и ратна историја	Ј. Мишковић
14. Пољска привреда	
а) Ратарство и сточарство	?
б) Виноградарство (воћарство)	?
в) Шумарство	?
г) Лов — риболов	Мих. Петровић
д) Земљорадничке задруге	М. Аврамовић
15. Рударство	
а) О приликама уопште	М. Михаиловић
б) Преглед рудника и рудишта	Д. Антула
16. Домаћа индустрија	?
17. Занати	?
18. Фабричка индустрија	С. Лозанић
19. Саобраћај	

а) Путеви и железнички	Ј. Стефановић
б) Бродарство	Р. Милошевић
в) Пошта и телеграф	?
20. Трговинске и новчане прилике	?
21. Финансијске прилике	В. Вељковић
22. Санитет	
а) Народно здравље	?
б) Ветеринарство	А. Поповић
в) Минералне воде	?
23. Преглед појединих области	Џвијић и сарадници

II Одељак — Црна Гора са сличним рубрикама

III Одељак — Босна са сличним рубрикама

Напомена

¹ Ово је само скица коју тек треба разрадити, нарочито у погледу на крајеве ван Србије.

² Ову скицу да разради и дефинитивни садржај да утврди Редакциони одбор, по саслушању сарадника сваке поједине групе понаособ. Том се приликом извесне рубрике могу спојити или разгранати па и нове унети.

³ Тек пошто се ово изврши и пошто се ангажују сарадници, може се послати Министарству народне привреде програм дела, и том би се приликом имао већ главни материјал за проспект који треба да изиђе о светковини стогодишњице српског устанка.

⁴ Као што се цео посао не може ни замислити без редактора, тако је исто потребно да се благовремено одреде односи између сарадника и редактора као и међу појединим сарадницима.

⁵ При ангажовању сарадника гледати да по могућству буде заступљено што више радника.

Архив Српске академије наука, А бр. 397, 20. X 1903, Београд.
Концепт уз писмо С. Лозанића министру народне привреде.

UNE VUE RÉTROSPECTIVE SUR LA CÉLÉBRATION DU CENTENAIRE DE L'INSURRECTION EN SERBIE

A l'occasion de la célébration du centenaire de la Première Insurrection Serbe, en 1904 avait été préparée une grande exposition nationale. Son objectif fondamental était d'illustrer le progrès réalisé pendant la période écoulée dans tous les domaines de la vie économique et sociale. Ce fut une occasion pour faire sortir de l'oubli maints détails de la vie nationale; à propos de cette exposition fut organisé sur tout le territoire de la Serbie ainsi que dans les autres régions, le collectage des objets. Grâce à cette action de grande envergure, le Musée Ethnographique avait réalisé une riche collection d'objets. Au cours des préparatifs pour cette grande exposition nationale, ses frais financiers appaurent en disproportion avec les possibilités de l'Etat Serbe. Le temps étant limité, le projet de la célébration fut modifié et réduit à deux expositions de moindre importance, à caractère historique, une dans le cadre du Musée Militaire, l'autre dans le Musée Ethno-

graphique. Un défilé historique fut organisé, et dans les écoles à travers le pays des fêtes de circonstance.

A Belgrade des cérémonies ont eu lieu à l'Académie des Sciences, à l'Université et au Théâtre National. D'une importance durable était le lancement de la grande édition „La Serbie et le peuple Serbe” d'après un projet du Comité de l'Académie des Sciences. On avait prévu la collaboration de spécialistes de différents domaines de la science et de l'économie, avec un délai de cinq ans pour son achèvement. Il fallait qu'une série de monographies en résulte. L'Académie des Sciences avait stimulé une activité de grande envergure concernant la publication de documents historiques sur l'Insurrection et la lutte pour la libération du peuple Serbe au XIX-ème siècle, ainsi que l'étude de Sandzak de Novi Pazar, négligée jusqu'alors.

Cette célébration jubilaire était une occasion unique dans les annales de la muséographie serbe dont on a pu profiter au maximum pour organiser des expositions. Bien que les conceptions initiales de grandes expositions furent abandonnées, même dans la mesure de leur réalisation, ces expositions avaient influencé d'une manière positive le développement de la muséologie dans le pays. Il est à regretter que le projet de la grande exposition nationale n'ait pas pu être réalisé, pas plus que le projet de l'édition „La Serbie et le peuple Serbe” car cela aurait été une occasion unique d'obtenir l'opinion des contemporains sur le chemin traversé par la société serbe durant un siècle ainsi que le tableau de la situation générale de ce temps.